

**МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР
ЖӘНЕ
КОМПАРАТИВИСТИКА**

**МАДАНИЯТ АРАЛЫҚ БАЙЛАНЫШТАР
ЖАНА
КОМПАРАТИВИСТИКА**

**МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ
И
КОМПАРАТИВИСТИКА**

УДК 930.85
ББК 60.55
М 13

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы
Абай ғылыми-зерттеу институты, Қырғыз Республикасы
Ұлттық ғылым академиясы Ш. Айтматов атындағы тіл және
әдебиет институты баспаға ұсынған

Редакциялық алқа:

А. Акматалиев (Қырғызстан), Ж. Дәдебаев (Қазақстан),
Т. Есембеков (Қазақстан), А. Жақсылықов (Қазақстан),
А.Кадырмамбетова (Қырғызстан)
Ә. Тарақов (Қазақстан)

Жауапты шығарушылар

Л. Мұсалы, Г. Даутова, Н. Ыйсаева

М 13 Мәдениетаралық байланыстар және компаративистика.
Ғылыми мақалалар жинағы / Құрастырушылар Л. Мұсалы, Е.
Карбозов, Г. Даутова. – Б.: 2014. – 270 б. -Текст каз., кырг., орус. тил.

ISBN 978-9967-12-396-0

Ғылыми мақалалар жинағы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы Абай ғылыми-зерттеу институты мен Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясы Ш. Айтматов атындағы тіл және әдебиет институты, Халықаралық Айтматов академиясы өз бастамалары бойынша бірлесіп жүргізіп келе жатқан «Мәдениетаралық байланыстар және компаративистика» халықаралық ғылыми-зерттеу бағдарламасы аясында 2013-2014 жылы орындаған жұмыстардың нәтижелері негізінде дайындалды. Онда мәдениетаралық байланыстар және компаративистика саласындағы бүгінгі күннің өзекті, көкейтесті ғылыми мәселелері пайымдалған. Жинақтың ғылыми маңызы мен концепциясы Халықаралық Айтматов академиясында өткен ғылыми семинарда талқыланды.

Жинақ мәдениетаралық байланыстардың нығаюына, салыстырмалы әдебиеттанудың дамуына қосылған айтарлықтай үлес болып табылады және екі ел ғалымдарының, профессор-оқытушыларының, докторанттары мен магистранттарының, сондай-ақ студенттерінің ғылыми ізденістерінің өрісін кеңейтеді.

М 4401000000 – 14
ISBN 978-9967-12-396-0

УДК 930.85
ББК 60.55

АУДАРМАТАНУ

Ләйла Мұсалы,
филология ғылымдарының кандидаты,
доцент
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
(Алматы, Қазақстан)

М. ӘУЕЗОВ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ОРЫС ТІЛІНДЕГІ ТӘРЖІМАЛАРЫ ЖӨНІНДЕ

Қазақтың ұлы жазушысы Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің қазақ көркем тәржімасына қосқан үлесі зор екендігінде дау жоқ. Ал айтулы қаламгердің өз туындыларының орыс тіліне аударылу сапасы қандай деңгейде екені туралы әлі де болса толық зерттелмей жатыр. Осы орайда, бұл шағын мақаламызда М. Әуезовтің кейбір әңгімелерінің, атап айтқанда «Жетім» әңгімесінің орыс тіліне тәржімалану мәселесін қарастырамыз. Бұл әңгімені және «Кім кінәлі?», «Жетім», «Сыбанның моласында» туындыларын орыс тіліне аудармашы, әрі ақын Ф. Моргун М. Хамраевпен бірлесе отырып тәржімалаған. Ф.Моргун Мұхтар Әуезовпен қатар, Т. Ахтановтың әңгімелерін, С. Мұқановтың очерктерін, Х. Ерғалиевтің, Қалижан Бекхожиннің өлеңдерін орыс тіліне аударған.

М.Әуезовтің «Жетім» әңгімесі алғашқы рет «Таң» журналының 1925 жылғы бірінші санында «Қайғылы жетім» деген атпен басылды. Кейінгі жинақтарда әңгіме біраз өзгеріске ұшырап, «Жетім» деген атпен қайта жарияланған. Әңгімеге арқау болған негізгі оқиға әкешешесінен, кейіннен жалғыз сүйеніші, тірегі болған кәрі әжесінен айырылған сорлы жетімнің қайғылы өмірі, туыстарының қатігездігінен, озбырлығының салдарынан ажал табуы.

М.Әуезов шығармаларының ең бір бейнелі де көркем бөлшегі – пейзаждық суреттеулер екені белгілі. Көптеген көркемдік айшықтар, бедерлі де бейнелі тілді орыс тіліне тәржімалау да оңай шаруа емес. Әңгіме жетім баланың қайғылы күйі, күйініші табиғат көріністерімен

ұштастырыла суреттеумен басталады: «Қара барқын тартып қараңғылана бастаған аспанда түксиген қатал қабақ, құлазып жүдеген иесіздік білінгендей. Үлкен жарықтың өшер алдында бір сөніп, бір лап етіп жанғанындай, күнбатыста жарқ еткен нажағай жарығымен күңгірт даланы әлде неге үміттендіріп тұрған сияқты. Тау бөктеріндегі қоңыр жел ақырындап бұралып соғып, салбыраған шерлі күйді қозғағандай болады. Табиғат салқын түсте болса да сұлу тілді сүйгендей, іздегендей еді. Мәңгі мұңлы шерін үзіліп-үзіліп соққан желмен бірге жүректі ақырын-ақырын шымшығандай еді». [1, 212]

Тап осы әсерлі де маңызды пейзаж тәржімада мүлде жоқ, түпнұсқадағы әсер жойылған. Бұл пейзаж шығарманың кіріспесі ғана емес, бүкіл

«Бетіндегі ақ көде, сары селеуді сүйретіп, сумандап соққан түн желі желпи қозғап сілкіктіп тұр. Қарауытқан көлеңкелі сайлар қара түннің қараңғы сырын баурына жиып, әлденеге сақтап тұрғандай болады. Белгісіз тұңғиық жүрегін жаныштады. Әрі салқын, әрі қорқынышты күйді есіне түсіргендей болады. Алғашқы қайғылы күндегі Қасымның қадірі де ұзақ болған жоқ еді. Екі-үш күннен соң Иса мен Қадишаның сезім дегенді білмейтін – көн болған көңілдері бұрынғы таз қалпына келіп еді». [1, 213]

«Бұлар аяңшыл аттардың екпінімен тастақ жолды тықырлатып, таудың сала-саласын бір құлап, бір өрлеп, жолды қуалап келе жатыр еді. Ұзақ жол жалықтырып, түн ұйқысы жеңе бастаған жүргіншілер бірінің артына бірі түсіп, тізіліп келе жатқан». [1, 219]. Аудармашы бейнелі сөздерге толы осыншама сөйлемдерді толығымен аудармаған. Айтарлықтай қысқарту жасаған. Бұл шығарманың көркемдік қасиетінің сақталуына, автордың стиліне нұқсан келтіреті сөзсіз. Аудармашы М. Әуезов әңгімелерін аударған басқа да қаламдастары сияқты аударма нұсқаға өз бетінше сөйлемдер қосқан. Келесі мысалдардағы өз жанынан қосу әдісі түпнұсқа мағынасын бұрмаламаса да, артық сөздер көп қосқан: «Но никто не приходил, даже не откликался, и мальчик снова горько плакал». [2, 70] немесе: «Он так привык к ней, к ее ласковому взгляду, к легкому прикосновению ее рук, к тому что она всегда с ним. Он любил вечером приласкаться к ней, положить голову на колени и сидеть так долго — долго». [2,70]. Дегенмен қоспа сөздер көп жағдайда автордың ойына, стиліне, идеясына қиянат жасайды. Аудармашы мұны ескеруі тиіс.

Әрбір көркем прозада диалогтер көп кездеседі. Олардың көмегі арқылы көркем шығармадағы жекелеген кейіпкерлердің ой-түсінігі дербес сипат алады. Оларды өзге тілде дұрыс жеткізу өте маңызды.

– Бала, малыңа ие болуға жарамайсың!.. Әй, сені Иса жейді ғой. Сенің малыңды құртады ғой, Ие бол! – деген сөздерді айтқыштап қоятын. [1, 215]

– Смотри будь хозяином, а то не останется у тебя скота, все сожрет Иса! - Но потом, как бы опомнившись, добавляли: -Дитя еще! Ну что он может сделать? [1, 72]. Бұл тұста диалог біршама сәтті аударылған.

Келесі сөйлемнің аудармасына назар аударайық:

«Сонда олар Қасыммен бірге келген малдың санын азсынып, әрқайсысының түсін атап, әне бір көк саулық пен қарабас қойды соғымға жібереміз, қасқа сиырды сатып, үй-ішіне-бала-шағаға сәудегерден пұл аламыз,-деп ашыққа салып кеңесіп жатты». [1, 215]

-Черноголового барана и серую кобылу зарежем на зиму, корову продадим и справим детишкам одежонку, – говорила Кадиша. – А то совсем обносились. [2, 72]. Шығармада бұл сөздер Қасым мен Қадияшаның әңгімесі арқылы баяндалса, аударма нұсқада аудармашылар сол сөздерді нақты бір ғана адамның, Қадияшаның аузына салады. Жалпы сөйлемнің мағынасы сақталған, алайда автордың ойына өзгерту енгізілген.

Сондай-ақ аудармада бірнеше мағыналық қателіктер кездеседі. Мысалы: «Әжесі өткен соң «жақынымыз» деп, жаны ашыған ие болып шығып, Иса деген ағайыны Қасымды қолына алды». [1, 214]

«После смерти бабушки Касыма, будто бы из жалости, взял к себе их сосед Иса». [2, 71]. Қателік көзге бірден шалынады. «жақынымыз» деген немесе «ағайын» деген туыстық қатынаста қолданылатыны белгілі. Ал аудармашылар мұны «сосед» яғни «көрші» деп аударған. «Жаутаңдаған көзімен жылы шырай іздеп келе жатқанда, алдында бұрынғыдай зәрленіп тұрған Исаны көреді». [1, 217]. Аудармасы: «Силы иссякли, хотелось забиться куда-нибудь уголок и хоть полежать тихонько, смежив веки». [2, 73]

Көріп отырғанымыздай, аудармашы мүлде еркін кеткен. «Жылы шырай» деген тіркестің мағынасын мүлде түсінбеген. Автордың айтпағы - жанашыр іздеп жүрген бала, шығармада «забиться куда-нибудь уголок и хоть полежать тихонько» деген сөздер жоқ.

Аудармашылардың осы сияқты стилистикалық, семантикалық қателіктерге жол бергендігінің айғағы ретінде тағы бір сөйлемнің

аудармасына тоқталайық: «Аздан соң аттан түсіп, қасына келіп қараса-жыртық киімді, өңі құп-қу болып, қаннан айырылып жүдеген он, он бір жасар бала екен. Ол – өлік. Бірақ денесі әлі түгел мұздап та болған жоқ екен». [1, 219]. «Тогда они спешились и подошли к дереву. Один из них тронул мальчика за плечо, и тот навзничь свалился в траву. Он был мертв». [2, 75]

Аударма түпнұсқаға сай емес. Аудармашы қиялына ерік беріп, өзінше аударған. Автордың әр сөйлемінде бір ой жатыр. «Қайғылы жетім» деп алғашында жарияланған нұсқада бұл сөйлемдер «Бұл Қасым еді. Бірақ қазіргі халді Қасым жетімдіктен, қайғы-зардан, ойын кернеген ызадан құтылған. Ол өлген екен» – деп бітеді. Ал соңғы нұсқада әңгіменің соңы өзгерген. Жазушы өзгертуді жай енгізбеген. Соңғы нұсқа бойынша Қасым әлі құрып жығылып, жартылай өлік қалпында талып жатқанымен, оның денесі әлі түгел мұздап та болмаған. Сол мезетте үш салт атты жолаушы да жетіп Қасымды орталарына алады. Осы түйінде әңгіменің оптимистік әуені сезілгендей. Ал аудармашылар осы әуенді сезіне алмаған.

Түпнұсқа мен аударманы салыстыра келе, аудармада көптеген қателіктердің кездесетіндігін, аудармашының өз жанынан автордың идеясын өзгертетін сөздерді, сөйлемдерді қосқандығын, шығарманың маңызды тұстары болып саналатын басты бөліктері аударылмаған, тіпті автордың ойының бұрмаланғанын да байқадық. Ф. Моргун мен М. Хамраев кейбір сөздердің мағынасын жете түсінбеген, кейбір тұстарда тым әсірелеушілікке, еркіндікке жол берген. Ең басты кемшілік, әңгіменің аудармасында қысқартулар көп кездеседі, сондықтан да бұл туынды толығымен қайта тәржімалауды қажет етеді.

Мұхтар Әуезовтің әңгімелері қазақ әдебиетінің көрнекті туындылары, үздік үлгілері болып табылады. М.Әуезовтің «Қаралы сұлу» шығармасын Алексей Пантиелев, «Жуандық» әңгімесін В. Дудинцев пен Н. Гордеевалар бірлесіп аударған. Аударма нұсқалар аударма теориясында айтылып жүрген баламалық, сәйкестік талаптарына жауап бермейді. Мұндай кемшіліктердің негізгі себебі – жолма-жол аударма деп санаймыз. Бұл жөнінде М. Әуезовтің өзі «Орыстың сөз сұлулықтарының, сөйлем өрнектерінің, алуан қырлы, әсерлі екіпіндерінің орасан мол қазынасынан аудармаларда, түпнұсқаның соруына қарай, тіпті дерлік сыбаға алынбайды, пайдаланылмайды. Бұл өкініштің бастысы сол, аударма орыс тіліне түпнұсқадан емес, дарынсыз, олақ, қолдан шыққан әлгі бір жолма-

жол аударма (подстрочник) дегеннен аударылады,- бұл өзі өзге тіл оқушысы мен түпнұсқа арасындағы бір берекесіз дәнекер» деген екен.[3,8]. Жолма-жол аударманың әсерінен және аудармашының өз ісіне үстірт қарауының салдарынан аудармада түпнұсқаның өзіндік қасиеті, көркемдік құндылығы жойылып, аударма сапасы төмен шыққан.

М.Әуезов әңгімелерінің аудармалары арасында біршама сәтті шыққан аудармалар - С.Санбаевтікі. Ұсақ-түйек ауытқулар болғанымен, жалпы алғанда, аударма өте сәтті шыққан. Аудармашының тілі көркем, жатық, бейнелі. Мұның себебі С. Санбаевтың екі тілді, яғни билингв жазушы екендігі болса керек. Әрі өз ісіне үлкен жауапкершілікпен қараған.

В. Белинский «Аударма автордың өзі орысша жазған секілді болып көрінсін, көркем шығарманы ондай етіп аудару үшін художник болып туу керек», – деп талап еткен. Ал Мұхтар Әуезовтей ұлы жазушыны аудару әрбір суреткердің қолынан келе бермейтін іс.

ӘДЕБИЕТ

1. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. I том. – Алматы: Жазушы, 1979. – 452 б.
2. Ауезов М. Повести и рассказы. - Алматы: Жалын, 1984. – 510 б.
3. Сатыбалдиев Ә. Рухани қазына: Көркем аударма мәселелері. – Алматы: Жазушы, 1987. – 232 б.

Офсет кагазы. Кагаздын форматы 60x84 1/16.

Көлөмү 16,87 учеттук басма табак.

Нускасы 100 даана.

«Абыкеев А.Э.» жеке менчик басмасы
Бишкек шаары, Абдумомунов көч., 193